

NORVEÇLİ DOKTOR HANS DAE'NİN GÖZÜNDEN 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ'NDE İLK YARDIM VE TEDAVİ HİZMETLERİ

Kamuran ŞİMŞEK*

Öz

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda uzun süren savaşlar nedeniyle cephelerde tıbbi personel eksikliği yaşanmış, yaralıların tedavilerini aksatmamak amacıyla ülke dışından tabip getirme yoluna gidilmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ndeki doktor eksikliğini gidermek amacıyla da gerek devlet eliyle gerekse de Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer gibi uluslararası alanda yardım sağlayan cemiyetler vasıtasıyla ülke dışından doktorlar getirilmiştir. Bu suretle Norveç ordusunda görev yapan Hans Dae, Osmanlı topraklarına gelmiş ve ülkesine döndüğünde savaşın başından sonuna kadar tanık olduğu olayları "*1897 senesi Devlet-i Aliyye ve Yunan Muhârebesi Hakkında Hâtrât ve Mülâhazât*" isimli risalesinde kaleme almıştır. Bu makale, söz konusu rapor vasıtasıyla savaşta Osmanlı ve Yunan askerlerinin, hastanelerin, yolların, yaralıların ve yaralı nakillerinin durumu, dolayısıyla savaşın arka planı hakkında bilgi vermek amacıyla taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Hans Dae, Sağlık Hizmetleri, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi*

Abstract

The First Aid and Treatment Services in the Ottoman-Greek War of 1897 in the Eyes of Norwegian Doctor Hans Dae

Ottoman State had the deficiency of medical personnel in the battlefronts due to the long wars in the 19th century. In order not to hinder the treatment of the casualties, the state resorted to bring doctors from abroad. In an effort to resolve the issue of doctor shortage in the Ottoman-Greek War of 1897, doctors were brought from abroad either by the state or by the communities such as Salib-i Ahmer and Hilal-i Ahmer, which were supplying aid at an international level. Hans Dae, who was serving in the Norwegian army, came to the Ottoman lands and when he returned back to his country, he wrote down the events that he had witnessed from beginning to end of the war in the paper called "*1897 senesi Devlet-i Aliyye ve Yunan Muhârebesi Hakkında Hâtrât ve Mülâhazât*" (The Observations and Memoirs on the Ottoman-Greek War of 1897)". This article

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli. E- posta: ksimsek@pau.edu.tr,
(Makale Gönderim Tarihi: 10.01.2018 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2018)

aims to inform on the conditions of Ottoman and Greek soldiers, hospitals, roads, casualties and evacuation of casualties through the report in question, and therefore the background of the war.

Keywords: *Ottoman State, Hans Dae, Health Services, Ottoman-Greek War of 1897.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, gerek sarayda gerekse cephede bütün sağlık uygulamalarını yüzyıllar boyunca hekimbaşılar yürütmüştür. *Reis-ül-etibbâ* olarak da geçen bu görevliler sarayın ve ülkenin sağlık işlerinin başında yer almıştır. 19. yüzyılın ortalarına kadar ülkenin sivil ve asker bütün sağlık işlerinden sorumlu olan hekimbaşılarının emrinde saray hekimleri ile birlikte ülkedeki sağlık kuruluşları, hastaneler, körhaneler, cüzzamhaneler bulunmuştur. Ülke çapında cerrahları kontrol eden *Cerrâhbaşı* ile göz hekimlerini denetleyen *Kehhâlbaşı* da tamamen hekimbaşının sorumluluğu altındaydı. Savaş alanlarında seyyar askeri hastaneler son dönemlere kadar Osmanlı ordusunda mevcut olmayıp daimi olarak cerrahlar yer almıştır. Hekimler ise savaş dönemlerinde geçici olarak orduya atanmışlardır. Yüzyıllar boyunca hekimbaşılar bu askeri sağlık personellerinden de sorumlu olmuşlardır. Bu konuda uyulacak özel kanunlar bulunmadığı için sağlık işleri padişah, sadrazam ve hekimbaşılar aracılığıyla yürütülmüştür¹. Bununla beraber hekim ve cerrah sayısı istenilen seviyede olmadığı gibi cerrahların uyguladıkları sağlık hizmetleri de yetersiz kalmıştır. Bu nedenle yaralı ve hasta askerlerin tedavi edilmesinde gerektiği gibi fayda elde edilememiştir. Ayrıca orduda baş gösteren salgın hastalıkların da çaresi bulunamamıştır. Hastalığın tedavisi için gerekli olan hijyen kuralları uygulanmamış ve hastalıkları tedavi edecek cerrah sayısı oldukça düşük seviyelerde kalmıştır².

18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ordusunun sağlık hizmetlerinin daha sistemli bir hale getirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Yaralıların nakledilmesi için araba kullanımı yaygınlaşmış, hekim ve cerrahların yanı sıra hastalar için hasta bakıcılar görevlendirilmiştir. Orduda görev yapan doktorları teşvik etmek amacıyla hasta tedavisinde yararlı hizmetlerde bulunanların rütbeleri yükseltilmiştir³. 19. yüzyılda ordunun modern bir hale getirilmesi ve sağlık hizmetlerinin daha iyi bir şekilde temin edilmesi için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ordunun hekim ihtiyacını gidermek amacıyla 1827 yılında *Tıbhane-i Âmire* açılmıştır. 1838 yılının sonunda modern bir askeri tıp okulu olan *Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne* kurulmuş ve Mart 1839'da eğitime başlamıştır. Aynı yıl içinde *Mekteb-i Tıbbiyye Nezâreti*'nin kurulmasıyla

¹ Şehsuvaroğlu vd. 1984, s. 166; Pakalın 1983, I, s. 795.

² Özbay 1976, I, s. 27-28.

³ Şahin 2014, s. 24.

birlikte hekimbaşının sorumluluğu altında bulunan görevlerin bir kısmı yavaş yavaş bu makama devredilmiştir. Çünkü okulun kuruluş yıllarında hekimbaşı aynı zamanda bu bakanlığın başındaki kişi olduğundan bütün yetkilerin devri bu dönemde gerçekleşmemiştir. 1850'den sonra sivil ve askeri sağlık hizmetleri birbirinden ayrılmıştır. Bu tarihten sonra sivil ve askeri hizmetler bu makama terk edilmiş ve ismi de *Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne ve Umûr-i Tıbbiyye-i Mülkiyye Nezâreti* olmuştur. Askeri alandaki yetkiler de 1862'de *Askerî Sıhhiyye Dairesi*'nin kurulmasıyla birlikte bu makama devredilmiştir⁴.

19. yüzyılda savaşlardaki kayıpları azaltmak ve savaştan sonra gazilerin yaralarını hafifletmek amacıyla uluslararası yardım kuruluşlarının da önemli çalışmalarda bulduklarını görmekteyiz. Bu sağlık örgütleri, gerek cephede gerekse cephe gerisinde yaptıkları yararlı faaliyetleri ile savaşan devletlerin maruz kaldığı insan kayıplarında önemli bir iyileşme sağlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeler neticesinde sağlık hizmetlerinin daha sistemli bir hale getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Osmanlı Devleti de sağlık alanında yaşanan bu gelişmelere tepkisiz kalmamış ve yaralı askerlerin daha iyi koşullarda tedavi edilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu çalışmaların netice vermesi biraz zaman almıştır⁵. Ordu seferdeyken askerlere yapılacak sağlık hizmetleri uzun süre istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Yaralı ve hasta askerlerin tedavilerinin layıkıyla yerine getirilememesinin yanında bir başka önemli problem de cephede doktor, eczacı ve sıhhi personel eksikliğidir. Savaşın olduğu bölgelerdeki hastaneler, sıklıkla İstanbul'a yazılar yazarak sağlık personelinin eksikliğinden söz ederek bu durumun askerlerin tedavilerini aksattığını, bütün yaralı askerlere gereği gibi bakılmadığı ve yaralı askerlerin durumlarının bu yüzden gittikçe ağırlaştığını söylemişlerdir.

Doktor eksikliğinden dolayı tedavisi layıkıyla yapılamayan yaralı askerlerden durumu ağır olanların buldukları yerlerdeki sağlık kuruluşlarına sevk edilmeleri, sağlık durumu biraz daha iyi olan askerlerin ise İstanbul'a getirilmeleri sağlanmıştır⁶. Bu durum basit bir yaralanma durumunda bile, yerinde ve zamanında müdahale edilmemesi nedeniyle hem ölüm oranını arttırmış hem de çok küçük bir yara nedeniyle iyileşemeyen askerlerin hayatlarının kalan kısmını bir engelli olarak sürdürmelerine sebep olmuştur.

1897 Türk-Yunan Savaşı'nda da doktor eksikliği kendisini göstermiştir. Salib-i Ahmer (Kızıllaç) ve Hilal-i Ahmer (Kızılay) gibi uluslararası alanda yardım sağlayan cemiyetler, bu ihtiyacın giderilmesi için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Savaş sırasında yaralı askerlerin tedavi edilmesi için doktorlar

⁴ Şehsuvaroğlu vd. 1984, s. 166-167.

⁵ Şahin 2014, s. 34-35

⁶ Şahin 2014, s. 25-26.

getirilmesinin yanında seyyar hastaneler kurulmak suretiyle kayıpların azaltılması yönünde çaba sarf edilmiştir. Yurtdışından getirilmiş olan ve Norveç Ordusu'nda görev yapan Mösyö Hans Dae bu savaşta bulunmuştur. Savaşın başından sonuna kadar tanık olduğu olayları ülkesine dönünce “1897 senesi Devlet-i Aliyye ve Yunan Muhârebesi Hakkında Hâtîrât ve Mülâhazât” başlıklı bir risale ile yayınlamıştır⁷. Bu risale Bâb-ı Âlî Nezâret-i Umûr-i Hariciye Tercüme Odası⁸ tarafından tercüme edilmiştir⁹. Toplam 18 sayfadan oluşan bu eserde Hans Dae, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda rastladığı olaylar hakkında bilgi vermiştir¹⁰.

1. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle ayrılması ve sonrasında yaşanan gelişmeler Yunanistan'ı cesaretlendirmiştir. Yunanlılar, özellikle Girit'te karışıklık çıkararak bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparmayı amaçlamışlardır. Osmanlı Devleti herhangi bir savaşa mahal vermemek için adada bazı reform hareketlerine yönelmiştir. Girit'in Yunanistan'a ilhak edilmesi amacıyla kurulan Eptropi Cemiyeti de boş durmayarak adada ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuştur. Yunanistan'ın bu cemiyeti desteklemesi ve bu esnada içeride Ermeni sorunlarıyla uğraşan Babîâlî, 1895 yılında Aleksander Karateodori Paşa'yı Girit'e vali olarak atamıştır. Yapılan bu atama olayları daha da alevlendirmiş ve Karateodori Paşa Mayıs 1896'da adada yönetimin imkânsız bir hale geldiğini söyleyerek istifa etmek zorunda kalmıştır. Avrupa devletleri olayların bir an evvel halledilmesi için devreye girerek Osmanlı Devleti'ne tavsiyelerde bulunmuşlardır. Adaya Hıristiyan bir vali atanması ve genel af ilan edilmesi gibi tavsiyelerle sorun çözülmeye çalışılmıştır. Düzenlemelerin etkisiyle adada bir nebze olsun durum sakinleştirilmiştir¹¹.

Ancak ertesi yıl Girit olaylarının bir kez daha alevlenmesiyle, Avrupa devletleri tekrar olaya müdahil olmuşlardır. İlk önce Babîâlî'den Girit'e yeni muhtariyet hakları verilmesi istenmiştir. Yunanlıların adayı işgal etme olasılığına karşılık İngiltere, Fransa ve Rusya, Girit'e kendi savaş gemilerini

⁷ BOA. Y. A. HUS. 397/108 (19 S 1317/29 Haziran 1899).

⁸ Rum İsyanı'nın başladığı 1821 yılında kurulan Tercüme Odası, yabancı devletlerle olan yazışmaları tercüme etmek ve buradaki genç memurlara Fransızca öğretmek gibi bir görevle kurulmuştur. Ancak kurum kısa bir süre içerisinde fiilen bir diplomasi okulu halini alarak devrin önemli pek çok devlet adamının yetiştiği bir yer olmuştur. Balcı 2013, s. 17.

⁹ BOA. Y. PRK. HR. 25/58 (29 Z 1315/21 Mayıs 1898).

¹⁰ Risalenin üst sayfaları Latin rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Dipnotta belgenin künyesinin yanında verilen sayfa numaraları bu rakamlar dikkate alınarak yazılmıştır.

¹¹ Serbestoğlu 2013, s. 226-227.

göndermişlerdir. Gerçekten de Albay Vassos önderliğindeki Yunan askerleri karaya çıkmışlar ve adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini duyurmuşlardır. Büyük devletler ise bu oldu-bittiği kabul etmeyerek orada bulunan harp gemilerine harekete geçme yetkisi vermişlerdir¹². Harekete geçen birlikler, 21 Mart 1897'de Girit'e asker çıkarmışlar ve burayı geçici olarak işgal ettiklerini duyurmuşlardır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Yunanlılar dikkatleri Balkanlara çekmek amacıyla Teselya sınırındaki saldırılarını çoğaltmışlardır. Yunan halkı Girit'in ilhakı hususunda ısrar etmiş, hükümet de boş durmayarak bir yandan Girit'e asker gönderirken ayrıca Teselya'ya yığınak yaparak orduyu seferber etmiştir¹³.

Yunanistan'ın bu girişimlerine karşılık Osmanlı tarafı ilk önce Avrupalı devletlerle temasa geçmiştir. Avrupalı devletler gelişen olaylar karşısında sessiz kalarak savaşa sebebiyet veren tarafın suçlu olduğunu söylemekle yetinmişlerdir¹⁴. Babiâli, yaşanması muhtemel olan savaştan Yunanistan'ın sorumlu olduğunu Avrupalı elçilere de bildirmiştir. Ancak Yunanlılar saldırıları azaltmak yerine daha da şiddetlendirmişlerdir¹⁵. Yunanistan'ın Avrupa'nın büyük devletlerini göz ardı eden tavrı ve sürekli savaş hazırlıkları yapması Osmanlı Devleti'nin savaş açmasında elini güçlendiren bir durum olmuştur. Sultan II. Abdülhamid harbi istememesine rağmen Girit, Makedonya ve Epir'e yapılan saldırılara karşılık verilmezse ileride daha büyük sorunların çıkabileceğini düşünmüş, Osmanlı kamuoyu da bu tecavüzlere karşılık savaş yanlısı bir tavır takınmıştır¹⁶. Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid'in nezaretinde yapılan Vükela Meclisi'nde savaş ilanı meselesi görüşülmüştür. Bu sırada çetelerin Yunan askerleriyle birlikte hududu bir kez daha geçtiği haberinin alınması üzerine 18 Nisan 1897 tarihinde Yunanistan'a resmen savaş ilan edilmiş ve telgraf vasıtasıyla Avrupa devletlerine de bildirilmiştir. Burada, Yunanlıların Girit olaylarında başından beri takınmış oldukları tavır ve taarruz hareketleri açıklanarak sonunda savaş açılmasına mecbur kaldığından söz edilmiştir¹⁷.

Bölgenin coğrafi özelliklerinden dolayı, savaş iki cephede meydana gelmiştir. Bölge, Teselya ve Epir olmak üzere Pindos dağlarıyla ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti, Mareşal Von der Goltz Paşa'nın yaptığı savaş

¹² Karal 2011, VIII, s. 115-116.

¹³ Genelkurmay 1982, s. 4-5.

¹⁴ Hülagü 2001, s. 70.

¹⁵ Serbestoğlu 2013, s. 227.

¹⁶ Karal 2011, VIII, s. 116.

¹⁷ Sertoğlu 2011, VI, s. 3372-3373.

planını esas almıştır. Aslında plan, Goltz Paşa'nın¹⁸ 1886 yılında hazırladığı ve Osmanlı ordusunun Yunan sınırına askeri harekât düzenlemesi halinde birliklerin nasıl konuşlanması gerektiğini gösteriyordu ancak aradan geçen zamana rağmen şartların aynı olmasından dolayı plana sadık kalınmıştır¹⁹. Plana göre, Teselya üzerinden Atina'ya doğru ilerlenecek, Epir bölgesi ise ikinci cephe konumunda yer alacaktır. Avrupa devletlerine müdahale şansı verilmemesi için de hızlı bir şekilde sonuç alınmaya çalışılacaktır²⁰. Gerçekten de Osmanlı Devleti 1 ay gibi kısa bir sürede savaştan galip çıkmayı başarmış, iki cephede de Yunanlılara karşı büyük zafer kazanmıştır. Yunan Hükümeti, Osmanlıların Atina'ya kadar ilerleyeceklerinden korktukları için savaşı sonlandırmaya çalışmışlardır. Araya giren büyük devletler Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira savaş tazminatı ödemesi karşılığında kaybettiği toprakları almasına izin vermiştir.

Savaştan Osmanlı galip çıkmasına rağmen Yunanistan büyük devletlerin desteği ile toprak kaybına uğramamış ve barış masasından kazançla kalkmıştır. Buna ilaveten kısa bir süre sonra yine büyük devletlerin yardımı ile Girit adasına özerklik verilmesini sağlamıştır²¹. Osmanlı Devleti ise, anlaşmadan kârlı çıkmamakla beraber kazandığı zaferle halkın devlete ve ordusuna olan güvenini artırmıştır. Savaşı çok iyi idare eden Sultan II. Abdülhamid'in de halk nazarındaki itibarı artmıştır²².

1897 Türk-Yunan Savaşı kısa sürmesine rağmen cephede yarattığı tahribat büyük olmuş, yaralılara yapılan ilk yardım ve tedavi hizmetleri hususunda büyük eksiklikler meydana gelmiştir. Savaşın başından sonuna kadar Osmanlı Erkân-ı Harbiyyesi ile birlikte bulunmuş olan Doktor Hans Dae, bu duruma tanıklık etmiştir. Kendi düşünce ve görüşlerinden hareketle cephede şahit olduğu olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla eserini kaleme alan Doktor Hans, sözlerine yeryüzünden savaş belasının kalkması temennisiyle başlamış, bunun için Hıristiyanların dinlerinin kendilerine verdiği emirleri dinlemesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü o zaman harbin asıl sebebi

¹⁸ Kaehler'in ölümünden sonra olağanüstü yetkilerle Alman reform grubunun başına getirilen Von der Goltz, Türkiye'ye gönderilen Alman askeri uzmanlarından birisidir. Harbiye Mektebi'nde okutulmak üzere 4.000 sayfadan fazla Türkçe broşür ve ders kitabı yayınlamıştır. 12 yıllık ilk çalışma döneminde eğitim gören subay ve subay adayları arasında Alman hayranlığını sağlamayı başarmıştır. Kasım 1895'te Almanya'ya dönmeye rağmen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar davet edilmiştir. Ortaylı 2010, s. 110-111.

¹⁹ Hülâgü 2001, s. 98.

²⁰ Ölmez 2009, s. 81.

²¹ Genelkurmay 1982, s. 5.

²² Karal 2011, VIII, s. 118.

olan kin ve düşmanlık yerini içten sevgiye ve muhabbete bırakacaktır²³. Harbin dünya üzerinden silinmesiyle birlikte pek çok sorun da ortadan kalkacak ve askerlik vazifesi ile görevlendirilen birçok kişi insanlığın faydası için çalışma fırsatı yakalayacaktır. Ancak ne yazık ki daimi barış henüz gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayal olarak görünmektedir²⁴. İnsanlar, gerçek hayatın kanununu ölüm ve kalım için savaşmak olarak kabul etmiş hatta pek çoğu, hayatın beşikten mezara kadar daimi bir mücadeleden ibaret olduğu fikrini taşımaktadır²⁵. Dolayısıyla savaş belasının hemen ortadan kalkması şu an mümkün görünmemektedir. Doktor bu gerçeği kabullenmesine rağmen cephede yaşanan sıkıntıların en aza indirilmesi için çaba sarf edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır²⁶.

Norveçli Doktor Hans Dae, normal zamanlarda bir insanın başına bir olay gelince onun yardımına koşmanın nasıl ki bir insanlık görevi olduğu kabul ediliyorsa savaşın zor şartları altında mücadele edenlere de o şekilde yardım edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece savaşan askerler ve esirlerin hayatları bir nebze olsun rahatlatılacaktır. Bu düşünceleri uygulamaya koymak ve savaşın getirdiği felaketleri ortadan kaldırmak amacıyla bazı cemiyetler teşekkül edilmiştir. Doktora göre bunlar içinde en faydalısı, Henry Dunant'ın²⁷

²³ *Eğer Hıristiyanlar evâmîr-i dîniyelerinin en mühimmini ısgaya sâî etmiş olsaydılar rû-yi arzdan beliyeye-i harb ve cidâl kalkar idi. Çünkü o halde harbin sebeb-i aslîsi olan buğz ve adâvet yerine benî-nevine muhabbet-i hasîsa-i mergubesi kaim olur idi.* BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 1.

²⁴ *Fakat çî-fâide ki sulh-ı dâimî henüz bir hayâl-i muhâl kabîlinden olup dâire-i hayât-ı hakikîden bîrîndur.* BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 1.

²⁵ *Birçok kimseler hayât-ı insâniyenin mehdiden lâhde kadar bir mübâreze-i dâimededen ibâret olduğu fikrindedirler.* BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 1.

²⁶ *Sulh ü müsâlemet temennîsinde bulunanların mesâî-i vâkıaları fikr ve hayâle tâbiyyet edenlerin temenniyyât-ı vâhiyeleri sûretinde telâkki edilmekte ise de şu cihetin ileride netîcepezîr-i muvaffakiyyet olacağı memûldur. Şu maksada vâsıl oluncaya kadar harbin şeddâid-i müdhîşesini tahfîf etmek bütün insanların uhde-i hamîyyetine müretteb bir vazîfedir.* BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 2.

²⁷ Kızılhaç'ın kurucularından olan İsviçreli Jean Henry Dunant (8 Mayıs 1828-30 Ekim 1910), 24 Haziran 1859'da Solferino'da yapılan savaşta Castiglione yakınındaki Fransız ve İtalyan (Sardinya) kuvvetlerinin Avusturya ordularına karşı yaptıkları savaşa tanık olmuştur. Şahit olduğu bu anları 1862 yılında çıkardığı *Solferino Hatırası* adlı kitabında tüm gerçekliğiyle ortaya koymuştur. Henry Dunant eserinde, barış zamanlarında amacı savaşlarda gönüllüler tarafından yaralıları tedavi etmek olan cemiyetler kurmanın mümkün olup olmadığını sormuştur. Bir kongre düzenleyerek bu derneklere temel teşkil edecek uluslararası sözleşmelere bağlı ve bazı prensiplere dayanan bir oluşum kurmanın nasıl olacağı ile ilgilenmiştir. Önerisine göre, yaralı ve hasta askerlerin milliyetlerine bakılmadan, cephede bulunan sağlık ekibi tarafından tedavi edilmeleri, tedavi merkezi olarak belirlenen hastane ve sağlık kurumlarının uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınarak saldırılardan uzak tutulması ve savaşlara her türlü insani yardımın sağlanmasını içermektedir. Dunant 1964, s. 13, 16, 26.

kurulmasına öncülük ettiği Salib-i Ahmer (Kızılhaç) cemiyetidir²⁸. Dunant, İsviçre'nin Cenevre kentinde 1862 yılında bir kongre düzenlemiştir. Bu kongreye Avrupa'nın çoğu devletinden memurlar gönderilmiştir. Cenevre Halk İdaresi Derneği Başkanı Gustave Moynier'in öncülüğünde İsviçre Federal Konseyi'nin çağrısıyla yaralı askerlere yardım derneği kurmak amacıyla düzenlenen kongrede beş kişiden oluşan komisyonun²⁹ toplantılar yapmaya başlaması ile Kızılhaç'ın temelleri atılmış oluyordu³⁰.

Cenevre Mukavelenamesi'nin bir maddesine göre, cephede yaralılara yardım etmeye çalışan sağlık heyeti ile yaralıların kendileri ve buldukları evler saldırıdan muaf tutulmuş ve tarafsız sayılacak olan bu insanların üzerine ateş açılması yasaklanmıştır. Sıhhiye heyeti hangi ordudan olursa olsun yaralıların tümüne dostça muamele edecektir. Her devletin sıhhiye heyetinin ayırt edici işaret olarak beyaz zemin üzerine işlenmiş kırmızı Haç, Osmanlı Devleti için ise beyaz zemin üzerine işlenmiş Hilal'den ibarettir³¹. Bu şekilde her memlekette savaş ve barış zamanlarında yaralılara ve afetzedelere yardım etmek amacıyla hükümetlerin teşvikiyle yarı resmi statüde ve uluslararası geçerliliğe sahip cemiyetler Kızılhaç adı altında kurulmuştur. Ancak cemiyetin adı ve kullandığı haç işaretinin Müslümanların tepkisine neden olabileceği düşünülmüş, tepkilerin ortadan kaldırılması için daha sonra yapılan bir anlaşma ile Müslüman toplumlarda hac işareti yerine beyaz zemin üzerine kırmızı ay işareti kabul edilmiştir³².

Doktor Hans, Kızılhaç'ın kuruluşundan bahsettikten sonra 1897 Türk-Yunan Savaşı'nı anlatmaya başlamıştır. Vapurla savaşın yapıldığı alana giden Hans, Edhem Paşa³³ tarafından *levâzım-ı sıhhiyye ve askeriyyenin ikmâl*

²⁸ *İşte bu hiss-i mesuliyet bütün memâlik-i mütemeddineye her sınıf halk beyninde mesâib vukuunu men etmek ve mesâibin vukuundan sonra def-i çaresini bulmak maksadına hâdim birtakım cemiyât tesisine sevk etmiş olduğundan düvel-i mütemeddine bilhassa birtakım mecruhîn ve üserâyâ taalluk eden husûsatta şedâid-i harbi tahfîf ve taklîl için Cenevre Mukavelename'sini bi-l-ittifâk kabul ettikleri gibi behremend-i nimet-i medeniyet olan insanlardan birçoğu dahi "Salîb-i Ahmer" tahtında ictimâ etmişlerdir. Asr-ı hâzırda benî beşere karşı tesis edilen âsâr-ı hayriyyeden Salib-i Ahmer'e muâdil olacak bir eser yoktur. Doğrusu "Henry Dunant" insanlara pek büyük bir iyilik etmiştir. Eğer bu adam olmasaydı şedâid-i harb daha azîm olacak ve sulh-i dâimî daha uzak bir noktada bulunacak idi. BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 2.*

²⁹ Bu komisyon Henry Dunant, Gustave Moynier, General G. H. Dufour, Dr. T. Maunoir ve Dr. Louis Appia'dan oluşmaktadır.

³⁰ Akgün ve Uluğtekin 2000, I, s. 8.

³¹ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 3.

³² İzgöer ve Tuğ 2013, s. 17.

³³ 12 Ağustos 1844'te İstanbul'da doğan Edhem Paşa, 1863'te Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mülâzım-ı sâni olarak mezun oldu. Sultan II. Abdülhamid'in hizmetine girerek Harbiye nazırı yaverliğinde bulundu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne miralay rütbesiyle

edildiğini gazetede okuduğunu, Osmanlı ordusunun Alman usulüne göre idare edildiğini bildiğinden sıhhiye idaresinin de bu şekilde tanzim edildiği zannına kapılmıştır. Norveç arazisine benzeyen bir yerde Almanya sıhhiye idaresine göre kurulan bir sağlık heyetinde görev yapacağı için kendisini şanslı hissetmiştir. Çünkü Norveç sıhhiye idaresi de Alman usulüne göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla hiçbir zorluk çıkmayacağını ve Osmanlı sıhhiye idaresinin işleyişini öğrenmekte sorun yaşamayacağını ümit etmiştir³⁴. Ancak ilerleyen zamanlarda bunun böyle olmadığını anlamıştır.

2. Doktor Hans Dae'nin Türkler ve Yunanlılar Hakkındaki Görüşleri

Padişah tarafından Edhem Paşa'nın Erkân-ı Harbiye heyetine verilen Doktor Hans, Osmanlı sağlık heyetinin durumunu yakından izleme fırsatını yakalamıştır. Kendisiyle birlikte Mösyö Tulod adındaki doktor dışında Osmanlı ordusunda hiçbir yabancı tabibin olmadığını söylemiştir. Hans, savaştan her iki tarafa da saygı duyduğunu ve taraflardan hiçbirisine karşı kin ve nefret beslemediğini ifade etmiştir. Tek amacı vardır o da savaştaki durumu görmek ve sağlık hizmetlerini yerine getirmektir. Ancak Türklerden gördüğü yakın ilgi ve dostane tavırlar kendisini çok etkilemiştir. İstanbul'dan Niş ve Selanik'e kadar uzanan yol üzerinde karşılaştığı Türklerin kendisine gösterdiği hürmet ve alakadan çok memnun kalmıştır. Doktorun Türkler ve Yunanlılar hakkındaki görüşleri olumlu yöndedir. Gerek Türklerin gerekse Yunanlıların iyi insanlar olduklarını ifade etmiştir. Türklerin yeryüzünün en iyi savaştan milletlerinden biri olduklarını pek çok savaştan gösterdiklerini ve dünyanın hiçbir yerinde Türk askerine muadil olacak asker bulunamayacağını söylemiştir. Ancak Osmanlı sıhhiye heyetinin yetersiz olduğunu ifade ederek bu konuda Osmanlı Devleti'ni eleştirmiştir. Cenevre Mukavelesine imza atan ve Hilal-i Ahmer'i kabul eden bir toplumda sıhhiye heyetinin yetersiz olmasını *abes bir şey* olarak tanımlamıştır. Osmanlı askeri, yiyecek, içecek ve cephane konusunda sorun yaşamamış ve ülkeleri için *asla ölümden korkmayıp en müdhiş hidemât-ı nârîyeye* göğüs germişler, cesaretlerinden dolayı bir kısmı yaralanmış bir kısmı

katıldı. 1897 Türk-Yunan Savaşı başlayınca Osmanlı ordusu başkumandanlığına getirildi. Başarılarından ve cesaretinden dolayı kendisine "Gazi" unvanı verilmiştir. Hülagü, XIII, s. 449.

³⁴ *Ordü-yi hümayûnun Alman zâbitânı tarafından tarz-ı ahire ifrâğ olunduğunu bildiğimden idâre-i sıhhiyye-i Osmaniyyenin dahi Alman usulü üzere tanzim ve tensik edildiği zamanda bulunmuş idim. Norveç arazisine şebîh olan bir mahalde Almanya idâre-i sıhhiyyesine müşâbih bir idâre-i sıhhiyyenin ifâ-i vazîfe eylemekte olduğunu ve memleketimiz idâre-i sıhhiyyesince müceb-i istifâde olacak birtakım tecrübeler icrâ edeceğimi ümit eylemekte olduğum gibi Norveç idâre-i Sıhhiyyesi tarafından kabul olunan usulün dahi Alman usulü olması hasebiyle idâre-i sıhhiyye-i Osmaniyyenin vezâifine kesb-i vukuf etmek husûsunda dâcâr-ı müşkilât olmayacağım itikadında idim. BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 4.*

ise şehit olmuştur. Yunanlılar ise *başlarına gelecek şeyi bilmekte ve hayatlarını mümkün olduğu kadar muhâfaza etme çabasına girmişlerdir*. Ordudaki sağlık heyetinin yetersiz kalması Hans'ın satırlarına yansımış ve *Dünyanın en alâ asâkirinden mürekkebe ve muzafferiyetten muzafferiyete nâil olan bir ordunun heyet-i sıhhiyesi olmamak doğrusu şâyân-ı teessüf idi* diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir³⁵.

Doktor, genel olarak Avrupa'da Yunanlılara karşı muhabbet ve iyi niyet beslenirken Osmanlılara karşı kin ve nefretin hâkim olduğunu söylemiştir. Her iki ülkenin de ekonomik durumlarının iyi olmamasına karşın yine de Osmanlı Devleti bütün olumsuzluklara rağmen galibiyet elde etmiş, Milona'dan Yenişehir'e, Çatalca'dan Dömeke'ye oradan Velestin'e ve Halimros'a doğru genişlemişlerdir. Osmanlı ordusu bu muharebede daha önce şüphe edilmekte olan *hakk-ı mevcûdiyyetini* ispat etmiş ve Yunanlılar üzerinde yapılan hesaplar ile onlara duyulan ilgi bu şekilde sona ermiştir. Osmanlılara karşı duyulan kin ve nefrete sebep olan yön ise onlara isnat olunan vahşettir³⁶. Ancak doktorun bu görüşe itirazı vardır. Türklerin, düşmanlarına *ezâ ve cefâ* ve onların *azâsını kat eden* (uzuvlarını kesen) *barbarlardan olmayıp insaniyetperver* olduklarını Avrupa'ya ispat etmek istediklerini, Yunan yaralı ve esirlerine de son derece iyi davrandıklarını söylemiştir³⁷.

Hans Dae, geçmiş olduğu güzergâh ve bu güzergâh üzerindeki şehir, yol, sağlık heyeti ve hastaneler hakkında da ayrıntılı olarak bilgi vermiştir. Tırnova ve Milona yoluyla Yenişehir'e gittiği sırada tanıştığı bir Osmanlı askerinden o güne kadar yapılan çatışmalar ve Osmanlı ilerleyişinin nasıl olduğunu detaylı bir biçimde öğrenme fırsatını elde etmiştir. Piyade askerinin muhafazası için düz yerlerde büyük hendekler kazılmış, dağlar üzerinde ise taştan duvarlar inşa edilmiştir. Tırnova şehrine varınca halkın buradan çekildiğini görmüş, bölgedeki bütün evlerin harap olduğuna ve kentte birkaç kedi dışında canlı olmadığını görmüştür. Bir bölük Osmanlı askeri şehrin muhafazasına memur edilmiştir. Ancak doktor, ne taburlarda ne de geçtiği memleketlerde sıhhiye idaresinin varlığına delalet edecek bir esere rastlamamıştır. Bunun yanı sıra hiçbir yerde yaralı askerlerin nakline özgü bir çabaya ve Hilal-i Ahmer Cemiyetine tesadüf etmemiştir. Alasonya ve Servi (Serfice)'de büyük hastaneler olmakla beraber bunların cephedeki askerlere bir faydasının olmadığını söylemiştir. Hans, bu hastanelerin fiziksel durumları hakkında da bilgi vermiştir. Hastanelerin iki yön ile dört köşeden meydana geldiğini ve üstü açık

³⁵ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 11.

³⁶ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 5.

³⁷ *Ne kadar Yunan mecrûhlarına musâdîf oldumsa bunlar Osmanlılardan gördükleri muâmeleden dolayı son dereceye kadar izhâr-ı memnûniyyet ediyorlar idi*. BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 12.

bir avluya sahip olduğunu ifade etmiştir. İki katlı birer binadan ibaret olan bu hastanelerin pencereleri ise çok küçüktür. Memleketlerine giden yaralıların yol üzerinde tedavi edilmeleri için Hilal-i Ahmer tarafından tesis edilen bir mevki görmek ümidi yine sonuçsuz kalmıştır.

3. Yolların Durumu ve Yaralıların Nakli

Doktor Hans'ın geçtiği yollar hakkında verdiği bilgiler çok ilginçtir. Ülkesinden örnek vererek *bizim fena dediğimiz bir yol Trakya'da aliyy-ül-alâ bir tarîk olmak üzere telâkki edilmektedir*³⁸ diyerek Osmanlı Devleti'nin yaptığı yol inşaatını eleştirmiştir. Çünkü yollar gayet sarp, koca koca taşlarla doludur. Bunlar o kadar kötüdür ki oradan araba ile geçmek sıhhat ve afiyette olan bir adam için bile gayet zahmetlidir. Yaralıların, *eski Yunaniler devrinden kalma arabalarla* bu yollardan geçtikleri esnada neler çektikleri düşünülmelidir. Arabaların iki tekerlekli ve gayet alçak seviyede olduklarını, arabacıların ise tekerlekleri bağlamayı bilmedikleri için arabaların çıkardığı gürültü uzak mesafelerden dahi duyulduğunu söylemiştir. Buna karşılık Milona'nın Yunan sınırı tarafındaki yolların bambaşka adeta *Avrupa tarzında olduğundan* Yunan yaralı askerlerinin nakilleri esnasında Osmanlı askerlerine nazaran daha az zahmet çektiklerini ifade etmiştir. Yenişehir'e varmadan önce tanık olduğu hasta naklini, *meşhûdumuz olan şeyler her dürlü tasvîr ve tasavvurun hâricinde idi* şeklinde aktarması olaydan ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Onun, olaylar hakkında bu kadar ayrıntı vermesindeki nedenlerden biri de *azâ-yı bedeniyeleri kat* (uzuvları kesilen) *olunan* askerlere yardım etme isteğidir³⁹. Karşılaştığı bir başka yaralı naklini ise şu şekilde anlatmıştır:

Parmaklıklığı diğer bir araba derûnuna mecrûhîn karma karışık bir halde doldurulmuş idi. Bunlar cerîhaları tûmâr edilmeksizin ve sakat olan azâları sarılmaksızın mevki-i harbde ne halde bulunmuşlar ise öylece araba derûnuna atılmışlar idi. Arabanın içinde yatan bîcâreler üzerlerine tesâdüf eden mecrûhînin sıkletine tahammül etmek mecbûriyyetinde idiler. Arabanın parmaklıkları arasından mesela bir el veya bir çehre görünmekte ve bunlar altlarında dahi birtakım mecrûhînin yatmakta olduğuna delâlet etmekte idi. İşte bu arabalar biri biri arkasından gelmekte ve şemsin harâret-i şedîdesini neşrettiği bir zamanda Dömeke ile Çatalca arasındaki 24 kilometrelik bir mesafeyi kat eylemekte idiler. Son 24 saat zarfında bu bîcâregân için hayat gayet tahammül-fersâ bir şey olmağla beraber asla şikâyet etmeksizin yine metâib-i seferiyeye tahammül eylemekte idiler. Arabalarla nakolunmayıp bârgîrlere irkâb olunan bîcârelerin hali dahi berikilerden eyü değil idi.

³⁸ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 6.

³⁹ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 7.

Bunların çehreleri sapsarı olduğu ve adeta ölü dinecek bir heyette bulunduğu halde ileriye doğru meylederek eğere sarılmışlar idi. Bir nefer bu hayvanı yedirmekte bir diğeri dahi hasta hayvan üzerinde muvâzenesini gaybederek aşağıya doğru meylettikçe tekrar doğrulamaktaydı. İşte birçok mecrûhîn ile ömründe ata binmemiş piyade neferâtının ekserîsi fahzı⁴⁰ zarar ve haş ve butundan mecrûh olmuş birtakım neferât-ı askeriye bu minval üzere nakledilmiştir. Sedye istimâl olunduğunu birinci defa olarak Dömeke'de gördüm. Şöyle ki büyük zâbitândan biri mecrûh olmuş ve mâiyetindeki neferât tarafından bu suretle nakledilmekte bulunmuş idi. Neferât-ı merkum zabitlerinin kendileri gibi eziyet çekmesini arzu etmediklerinden hürmet ve muhabbetlerini izhâr sadediyle Çatalca'ya kadar bizzat götürmekte idiler. 4 nefer sedyeyi omuzlarına alarak gitmekte idi. Fakat neferât-ı merkume sedyenin selb-i huzûr edecek bir sûrette sarsılmasını men eden sûret-i meşye âşinâ olmadıklarından sedye ile gitmek zâbit-i mûmâileyh için araba ile gitmekten daha zahmetli idi⁴¹.

Yaralı nakli için gerekli sedye ve diğer araçların da eksikliğine vurgu yapılmıştır. Cephedeki yerlerinden başka bir yere naklolunmak için bekleyen, güç ve takati kalmayan yaralı askerler aç bir halde sevk edilmeyi beklemektedirler. Gayet zahmetli bir yolculuktan sonra hastaneye nakil olmayı başaranlar ise büyük bir hayal kırıklığı ile karşılaşmışlardır. Çünkü hastanenin içi yaralılarla doludur ve kimse bunlarla ilgilenecek kadar fazla zamana sahip değildir. Ayrıca yaralandıkları zaman ile hastaneye nakilleri arasında geçen uzun zaman zarfında yaraları kokmuş ve artık onlar için yapılacak hiçbir şey kalmamıştır⁴².

4. Hastanelerin Durumu ve Yaralılara Yapılan Tedavi

Cephede gördüklerini anlatmayı sürdüren Doktor Hans, hastaneler ve hastanelerde uygulanan tedavi yöntemleri hakkında da çarpıcı bilgilere yer vermiştir. 18 Mayıs sabahı Çatalca'ya gelen Hans, tren istasyonu bulunan ve ovidan uzanan yolun sonunda şehre 3-4 kilometrelik bir mesafede yer alan kerpiçten yapılmış tek katlı bir eve rastlamıştır. Çok büyük olmayan bu ev, hâkim bir noktada kurulmuş ve çevresinde bulunan diğer yapılar yanmış veya tahrip edilmişken bu hanenin pencerelerine dahi hiçbir şey olmamıştır. Evin damında Osmanlı bayrağı asılı, karşısındaki meydana ise insanlar, hayvanlar ve arabalar *karınca gibi kaynamaktadır*. Doktor Hans, ilk önce burasını Edhem Paşa'nın kendisi ve heyeti için ikametgâh yaptığını zannetmiş ancak haneye yaklaşıncaya burasının bir asker hastanesi olduğunu anlamış, hastanenin önünde

⁴⁰ Uyluk, kalça ile baldır arasındaki kısım. Devellioğlu 2002, s. 249.

⁴¹ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 7-8.

⁴² BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 14.

bekleyenlerin de yaralı Osmanlı askerleri olduğunun farkına varmıştır. Buradaki odalar ve arabaların yaralıları ile dolup taşıdığına şahit olan Doktor Hans, hastanenin önüne gelince hastanenin müdürü ve aynı zamanda bütün Osmanlı hastanelerinin genel müfettişi konumundaki operatör doktor ile karşılaşmıştır. Hans, kendisiyle birlikte hastanenin içine girmiş ve ismini vermediği bu kişinin kısa bir süre zarfında yaptığı operasyonlardan ve çektiği zahmetten söz etmiştir. 24 saatlik süre zarfında yemeden, içmeden ve uyumadan 150 yaralı askeri tedavi eden tabip, ne kadar yorgun olsa da yüzlerce yaralı kendisinden tedavi edilmeyi beklediği için hiçbir şekilde ara vermeye fırsat bulamamıştır. Birkaç adım ötede bulunan hastanenin içine girmeden evvel kapının önündeki kötü manzaraya tanıklık etmiş ve bunları kaleme almıştır. Genç ve yaşlı birçok yaralının toprak üstüne yatmış veya oturmuş oldukları halde tedavi için nöbet beklediklerini, içlerinden bazılarının sürüne sürüne kapının önüne kadar gelebilmiş iken bazılarının ise Dömeke'den Çatalca'ya naklolundukları esnada içine yerleştirilmiş oldukları arabalardan nasıl çıkarılmışsa o şekilde yattıklarını geri kalan yaralı askerlerden bir kısmının da bir an evvel tedavi olmak amacıyla kapıya doğru tırmandığını belirtmiştir.

Hastanenin karşısında ve merdivenlerin üzerinde o kadar çok yaralı vardı ki bunların üzerine basmamak için dikkatle yürümek lazım gelmiştir. Merdivenin üzerine yaslanmış olan bir zencinin halini gören Hans, bundan çok etkilenmiştir. Yaralı, oraya kadar tırmanmış ve *fakat tâb ü tüvânı kesildiği cihetle* (gücü kuvveti kalmamak) artık bir adım bile öteye gidememiştir. Adamın yüzü yarılmış olduğundan ne burnu ne ağzı ne de gözleri belli oluyordu. Ayrıca yüzü şişmiş ve üzerindeki kanlarla *hakikaten müdhış bir şekl ve sûret ahz* etmiştir. Hastanenin içinde biraz olsun düzen sezilmesine rağmen hasta koşulları dolmuş, hiç boş yer kalmamıştır. Koğuştaki yaralıların durumu o kadar fena değildir. Bunların tamamına birer şilte ve yastık ile ikişer battaniye verilmiş olup yatakları gayet iyi olmasına rağmen yaraları pek fena bir surette tımar edilmiştir. Bazı yaralıları hiç ses etmeden durmakta iken bazılarının iniltilerini uzaktan bile duymak mümkün olabiliyordu. Doktor Hans, *fakat burada bizim Avrupa hastanelerinde görülen intizâmdan eser yok idi* diyerek Osmanlı ile Avrupa'daki hastaneleri mukayese etmiştir. Seyyar hastanelerden bahsettiği başka bir yerde ise *bu hastaneler biraz hastaneye benzemekte idiyse de Avrupa seyyar hastanelerine nispeten hiçbir şey demek değil idi çünkü karyolar karma karışık bir halde atılmış idi* diyerek hastanelerin düzenini bir kez daha eleştirmiştir⁴³. Hans Dae'nin eleştirdiği bir başka nokta ise ameliyathanenin temizliği ve uygulanan tedavi yönteminin fena olmasıdır. Ameliyat salonundaki düzenin beter bir halde olduğunu ifade etmiştir. Salon 1.

⁴³ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 9.

katta ve ayrı odaların birinde olduğundan operasyon geçirecek hastaların oraya nakledilmesinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Sargı ve cerrahi aletleri *kan ve suların içinde* yüzmektedir. Fahzı zarar görmüş bir ihtiyarın ayak başparmaklarını yıkayan muavinlerden birinin beceriksizliği yüzünden yaralı bölgedeki kemikler çatırdamaktadır. Zemin katta bulunan bir odayı da gözlemleyen Hans, yaralıların karma karışık bir vaziyette yattıklarını ve odanın gayet karanlık ve rutubetli olduğunu anlatmıştır⁴⁴.

Hastanede yatan hastaların sağlık durumları hakkında da bilgi veren Hans, küçük bir odada 7 kurşun isabetiyle yaralanmış olan bir yüzbaşı ile tanışmış ve yüzbaşının tavrından pek hoşnut kalmıştır. Aynı odada çenesinin sol tarafından vurulmuş bir Yunan yüzbaşısı olduğu gibi diğer bir odada da 14 yaşında bir çocuğun önüne doğru eğilmiş bir vaziyette inlediğini görmüştür. Tabip, bu çocuğun *koluna dokunur dokunmaz bir feryattır kopardı* meğer çocuk sol kolundan yaralanmıştır. Doktor, 3 gün sonra Çatalca'da bu çocuğun vefat haberini aldığı iletmıştır. Yaralıların içerisinde yaşlılar da bulunmaktadır. 70 yaşında bir ihtiyar, aldığı yaranın tesiriyle sayıklamakta ve Osmanlı Devleti'ne dualar etmektedir. Karşılaştığı başka bir yaşlı ise, Yunan askerinden yalnız 1 kişi öldürebildiğinden dolayı *beyan-ı teessüf* ettiğini söyledikten sonra hastaneyi terk ederek Dömeke'ye doğru yola koyulmuştur⁴⁵.

Dömeke'ye varınca kenti ateşler altında ve inanılmaz bir gürültü içinde bulmuş, her yerden alev ve dumanlar çıkmakta her an tüfekler atılıp kurşun sesleri işitilmiştir⁴⁶. Ertesi gün sabahleyin Furka'ya giden Hans, bir gün evvel buralarda top sesleri işitilmekte olduğu halde gecenin bastırması nedeniyle bölgeyi *sükûta varmış* bir halde bulmuştur. Ancak ertesi gün bir çatışma olasılığının olduğunu ifade etmiştir. Gerçekten de beklentisi doğru çıkmıştır. Dömeke'den Furka'ya kadar olan 15 kilometrelik mesafeyi askerle dolu, Furka Geçidi'nin girişinde bir fırka askerinin yerleştiğini görmüştür. Furka tepesinde bir batarya topa rastlamış, toplar arabalarından çıkarılmış ve yolun kenarında tertip edilmiştir. Uzaktan Yunan ordusunun Lamy ve Termopil'e doğru çıkmakta olduğunu da görmüştür. Doktor, genç bir Osmanlı topçu zabitiyle konuşma fırsatı bulmuş ve ondan savaşın gidişatı hakkında bilgi almıştır. Sohbet devam ederken birden bire geçidin batı yönünde yer alan fundalıktan ateş açılmıştır.

⁴⁴ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 10.

⁴⁵ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 9.

⁴⁶ Dömeke Muharebesi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Yunanlıların karşılaştığı cephelerden biridir. 17 Mayıs 1897'de başlayan muharebe, 20 Mayıs 1897'de Osmanlı Devleti'nin başarısıyla sonuçlanmıştır. Bu savaşın en son ve en kanlı safhasını teşkil eden Dömeke Muharebesi ile Osmanlı ordusunun taarruz hareketine doğal bir hat tayin edilmişken, Yunan tarafının mukavemet gücü de kırılmıştır. Hülalü 2001, s. 117-118.

Yunan askerleri kendilerini takip eden Osmanlı askerine karşılık vermiş, topçular da hemen harekete geçmiş ve olay yerini vurmaya başlamışlardır⁴⁷.

Doktor Hans, cephede yaralı vaziyette gördüğü askerlerin durumlarını da aktarmıştır. Bir yokuşta Osmanlı askerlerinden birinin yaralı olarak bir arkadaşına dayanmakta olduğunu görmüştür. Askerin ceketi ve etrafında bulunan otlara kan bulaşmış, yaradan akan kan kesilmiş olup yara sarılmıştır. Doktor, *acaba cerihayı saran kim idi?* diye kendisine sormuştur. Çünkü yara özensiz ve *eski usul üzere* kalın kirli bir bez ile sarılmıştır. Yaralı asker, parmağıyla sargıyı açarak yarasını göstermiştir. *Bu cerihanın yanında yara sargısıyla votka bulunan bir adam tarafından sarılmış olması lazım gelmekte bulunduğu zânına binâen* artık burada *insaniyet hâdimlerinden olan etibbâdan biriyle* karşılaşacak olmaktan dolayı kendisini mutlu hissetmeye başlamıştır. Ancak doktorun bu mutluluğu kısa sürmüş, karşılaştığı pek çok yaralı ile kimsenin ilgilenmediğini görmüştür. Yaraları ağır olup kendilerinden umut kesilen birçok yaralı oldukları yerde güçleri tükenmiş bir halde yatmaktadır. Sargıların tımarcılar tarafından sarıldığını öğrenen Doktor, onlar hakkında şu bilgileri vermiştir; *Bunlar ahâlinin en âdi tabakasına mensup adamlar olup ya bir müddet etibbânın hizmetkârlığında veya hastanelerde istihdâm olunduktan sonra ordulara girmektedirler her fırkada bunlardan 2-3 tane bulunmakta idi.* Cephede yaşanan doktor eksikliğinden dolayı yaralılara bu tımarcıların yardım ettiklerini, birkaç doktorun çabalarıyla tesis edilmiş olan hastanelerdeki tedavi yöntemlerinin de istenilen seviyede olmadığını ifade etmiştir⁴⁸.

Doktor Hans, Furka Muharebesi'nin o kadar deşetli ve kanlı bir harp olmamasına rağmen *mecrûhînin hallerini fena* olarak tanımlamıştır. Örneğin kurşun isabet eden bir asker hemen olduğu yere düşüyor ve *biraz aklı başına geldikten ve nerede olduğunu anladıktan sonra* yarasından akan kanı durdurup *mecrûh olan uzvu sarmaya* çalıştığı sırada kimseden bir sağlık yardımı alamamıştır. Bazen yarasının etrafına bir şey doladığı ve biraz istirahat etmek için bir ağacın gölgesine gitmek üzere yerinden kalktığı sırada diğer bir arkadaşı kendisine yardım etmiştir. Geriye kalan pek çok yaralı ise herhangi bir yardım görememiş, açlık ve yaranın vermiş olduğu acıya rağmen güçlerini toplayarak bulunduğu halden kurtulmanın çaresini aramışlardır. Sürüne sürüne yola kadar gitmeyi başaranlar, ya bir arkadaşları ya da bir tımarcıya rastlamışlardır. Bazen de askerler bir hayvana yüklenmiş ve *mevki-i harbden* uzak bir yerde bulunan hastaneye nakledilmişlerdir. Atın üzerindeki yaralı asker yolda rastladığı bir arkadaşına destek olarak yerinden kalkması için attan inmiş ve ona yardım etmiştir. İki nefer *azîm ve metânetlerini tevhîd ederek* 20 kilometrelik bir

⁴⁷ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 10.

⁴⁸ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 11.

mesafede bulunan fırka hastanesine kadar gitmeyi başarmışlar fakat artık yara çürümüştür. Fırka hastanesi yaralıyı 20 kilometrelik bir mesafede bulunan diğer bir hastaneye nakletmiş, böylece yaralı için zahmetli yeni bir yolculuk başlamıştır. Doktor Hans, bu söylediklerinin abartı olmadığını ve tamamen gerçek olduğunu ifade etmiştir. Asıl amacının insanların duygularından ziyade aklına başvurarak yaşananları tüm gerçekliğiyle anlatmaya çalışmak olduğunu söylemiştir. Evlerinde rahat bir yaşam sürdüren insanların cephedekilerin neler çektiğine dair fikir ileri sürmelerinin beklenemeyeceğini ancak bu acıyı yerinde görüp tanık olanların ise bunlar için bir şeyler yapması gerektiğini ileri sürmüştür⁴⁹.

Doktor Hans, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın *bereket versin* o kadar kanlı geçmediğini bildirmiştir. Yaralı ve şehit sayısının 4.000 civarında olduğunu ve en fazla kaybın Dömeke'de verildiğini ifade etmiş ve burada yaralanan ile şehit olanların sayısının 1.400'ü geçtiğini söylemiştir. Savaşın daha uzun sürmesi halinde askeri sağlık hizmetlerinin bu kadar yetersiz olduğu bir ortamda yaralı ve şehit sayısının çok fazla olacağını belirtmiştir. Doktor ulusal ve uluslararası alanda yapılan yardımlar ve kurulan hastaneler hakkında da bilgi vermiştir. *Bank-i Osmanî tarafından* birkaç seyyar hastane heyeti gönderilmiş ve heyetin başhekimisi olarak Doktor Lardy seçilmiştir. Kurulan seyyar hastanelerden biri Yenişehir, diğeri ise Çatalca'da yer almıştır. Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti önderliğinde de çeşitli hastaneler kurulmuştur. Rus Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından Çatalca'da 5 tabip ile 10 rahibeden oluşan gayet güzel ve küçük bir hastane tesis edilmiştir. Avusturya Hükümeti tarafından da bir Salib-i Ahmer Heyeti kurulduğunu işitmiş ise de bu heyetle karşılaşmamıştır. Almanya Salib-i Ahmer Heyeti ise Yıldız Kasr-ı Hümayunu civarında hizmet vermiş, diğer Salib-i Ahmer heyetleri ise *akçe ve levâzım-ı sâire* göndermişlerdir. Bu kadar desteğe rağmen Osmanlı sağlık heyeti yine de yetersiz kalmıştır. Ancak bu eksikliğe rağmen *kendileriyle mülakî olduğum etebbânın kâffesi dahi gece gündüz çalıştıklarından dolayı bîtâb ve tüvân kaldıkları bence malûmdur* diyerek doktorların işlerine ne kadar önem gösterdiklerini ifade etmiştir. Cephedeki hekim sayısının çok az olması nedeniyle bir doktora yüzlerce hasta

⁴⁹ *Bizim gibi hane ve kâşânelerde murabba'-nişîn izz ü huzur olanlar mevki-i harbde terk olunan bir mecrûhun memleketine gönderildiği veya hastanede bulunduğu esnâda neler çektiğine dâir fikir peydâ edemezler bu acı ve süzişfezâ-i hayat ile şiddet-i evcâ ve âlâm ilelebet bize mechûl kalacaktır mevki-i harbde bulunarak harbin kâffe-i dehşetini re'y-el-ayn müşâhede ve mecrûhînin âh ve inini esmâ ettiniz mi tesir-i evcâ ile takallüs etmekte olan çehreleri gördünüz mü görmediniz ise bu evcâ ve âlâmın ne olduğunu anlayamazsınız gördünüz ise asla şu hali unutamayarak mecrûhîn-i asâkirin tahfîf-i ıztırâbâtı için elden geleni icrâ edeceğinize ahd ve peymân edersiniz. BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 12.*

düşmüştür⁵⁰. Sırf bu yüzden ameliyat yapmaktan mümkün mertebe kaçınılmıştır. Doktor Hans bunun nedenini yine yaralıların fazla, doktorların ise az olmasına dayandırmıştır. Ameliyat için harcanacak zaman zarfında diğer pek çok yaralı tedavi edilerek hayatları kurtarılabilir.

Yaralı Türk askerlerinin tedavi olurken gösterdikleri tavır ve metanet doktoru çok fazla etkilemiştir. Çünkü Türk askeri kendisine ne verilse onunla kanaat etmektedir. Hiçbir zaman şikâyet etmediklerini ve kendileriyle sıkıntı yaşamadıkları gibi askerlerin her türlü zorluğa karşı göğüs germeleri onu derinden etkilemiştir. Bunun nedenini ise Türk askerinin dini hassasiyetlerinin yüksek olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir⁵¹. Tanık olduğu bir olayda, ameliyat edilecek olan askere yarasının dindirilmesi için kloroform içmeye razı olup olmayacağı sorulmuş, asker ise “*Bana bir sigara veriniz*” şeklinde kısa bir cevap ile karşılık vermiştir. Doktorun işittiği bir başka olayda ise yaralı askerlerden birine kloroform koklatılmaksızın kafa kemiği delinip kurşun çıkarıldığı esnada asker, hiç acı çekmiyor gibi davranmış ve ameliyatın sonuna kadar sigarasını içmekle meşgul olmuştur⁵².

İlk yardım hizmetlerinin fenalığı ve yaraların kokmaya başlamasına rağmen sağlıklarına kavuşan yaralıların sayısının bir hayli fazla olduğunu söyleyen Doktor, bunun sebebinin Müslümanların güçlü bir bünyeye sahip olmalarına bağlamıştır. Osmanlı askerlerinin alkollü içecek tüketmedikleri için yaralarının hızlı bir şekilde iyileştiği belirtmiştir. Yenişehir’de tanışmış olduğu ihtiyar bir Fransız cerrahın da kendi düşüncelerini tekrarladığını dile getirmiştir. Bu cerrah *Fransa ve Almanya Muharebesi’nde bulunmuş* ve yaralı tedavi etmekte son derece marifet kazanmıştır. Cerrahın söylediği “*Bir Türk askeri 2 peksimet ve 1 parça suyla kanâat eder. Asla izhâr-ı şikâyet etmeksizin her türlü evcâ ve âlâma tahammül ile adalâtı çürüyüp taarruz etmez*” diyerek ona atıfta bulunmuştur.

Osmanlı ve Yunan tarafının yaptığı resmi görüşmede de yer alan Doktor Hans önce Dömeke ardından da Çatalca’ya gelmiştir. Muharebenin sona ermesinden dolayı *artık zillet ve sefâlete bâis olan halin* def edildiğini ifade eden Doktor, eserinde cephede yaşadığı tecrübeleri anlattığını ve bundan sonra yaşanması ihtimal dâhilinde olan diğer savaşlarda doğabilecek sağlık hizmetlerindeki aksaklıkların mümkün mertebe giderilmesi amacıyla kaleme aldığını belirtmiştir. Doktor, Osmanlı sağlık heyetinin eksikliğini yazmaktan

⁵⁰ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 13.

⁵¹ *Nasıl olur da Türk askeri bu kadar meşakkate dâcâr olduktan ve her günâ teselliden mahrûm kaldıktan sonra cesaretini gaib etmiyor? Buna sebep Türklerin gayret-i diniyeleridir bunların şikâyet etmemeleri ve her türlü ezâ ve cefâyâ kuzu gibi tahammül etmeleri inanılmaz derecede bir metânete hâiz olduklarından...* BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 14.

⁵² BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 15.

ziyade kalbi duygularla yaralı askerlere gerektiği gibi bakılmasını arzu ettiğini ifade etmiş ve bu tecrübelerinden gerek Osmanlı gerekse de Avrupalıların istifade etmesini umduğunu iletmiştir⁵³. Ordudaki sıhhiye heyeti ile Salib-i Ahmer idaresinde şahit olduğu eksikliklerin başka bir savaş meydana gelirse diğer Avrupa memleketlerinde de görüleceğinden emin olduğu için yaşanan eksikliklerin neler olduğunu beyan etmeyi vazife olarak görmüş ve sözlerinin yalnız Türkiye'ye değil bütün Avrupa memleketlerine olduğunu söylemiştir. Şimdiki durumda Avrupa ordularının çoğunun Osmanlı sıhhiye idaresinden daha iyi işleyen idareleri olduğu kabul edilse bile bütün orduların kendi bütçeleriyle yaralıları layıkıyla tedavi edebilmelerinin mümkün olmadığını ileri süren Hans, Osmanlı ordusunun ilkyardım konusunda yaşadığı sıkıntıları maddeler halinde şu şekilde açıklamıştır;

Birincisi, Osmanlı hükümeti sıhhiye teşkilatını tam olarak kuramamıştır. İkincisi, Salib-i Ahmer'in Türkiye şubesi ordunun sağlık hizmetlerini tam olarak yerine getirebilecek yönleri düşünmemiştir. Üçüncüsü, *Avrupa Salib-i Ahmer şubeleri ne Türkiye Hilal-i Ahmer şubesine ne de sıhhiye heyetine layık vechile muavenet etmemişlerdir*. Uluslararası alanda faaliyet gösteren ve geniş imkânlarla sahip olan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin cephedeki yaralı Osmanlı askerlerine yeterince yardım sağlamaması Hans tarafından eleştirilmiştir. Doktor ayrıca sadece Türkiye'de değil bütün Avrupa memleketlerinde yaşanan ilkyardım hizmeti eksikliklerini ve yaralıların tedavileri için gerekli olan hususları da beyan etmiştir;

Doktor Hans'a göre, her şeyden evvel ordularda istihdam edilecek olan sağlık heyetinin, yeterli sayıda personele ve *son sistemde imâl olunmuş âlât ve edevâta mâlik* olması gerekmektedir. Sıhhiye heyetinde görevlendirilecek bu memurların sefer zamanlarında yerine getirmekle yükümlü oldukları işlerini iyi bir biçimde ifa etmeleri için barış zamanlarında kendilerine tatbikat yaptırılarak vazifelerine alıştırmaları sağlanmalı ve savaşan ordular *nasıl muhteşem ise* sıhhiye idaresi de o şekilde muntazam olmalıdır. Bir millet kendisini müdafaa için nasıl silah ve mühimmat konusunda hassas davranıyorsa ülkesi için canlarını feda eden ve kanlarını dökenlerin hakkıyla tedavi edilmeleri için de o şekilde hareket etmelidir. Dolayısıyla tüm devletler, sıhhiye idarelerini eksiksiz bir biçimde oluşturma konusunda mecbur tutulmalıdır.

Doktor, görüşlerinin bütün insanların faydasına olduğunu ileri sürerek buna kimsenin itiraz etmeyeceğini söylemiştir. Tarih boyunca savaşan devletlerin yaralıların bakımı konusunu ihmal ettiklerini dolayısıyla yaralıların tedavisi için sadece hükümetlere bırakılmaması gerektiğini ifade etmiştir.

⁵³ *Tecârib-i vâkıa-i âcizânemden gerek Osmanlıların ve gerek Avrupa'nın müstefid olacağını ümid ederim*. BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 15-16.

Hatta düşüncesine göre, yaralı askerlerin tam olarak tedavi edilebileceği bir sıhhiye sistemi oluşturulmadıkça hiçbir devletin savaşa başlamasına izin verilmemeli, buna kalkışan bir devlet ise medeni devletlerin dışında tutulmalıdır. Barış döneminde *müdâfaa-i milliye nasıl düşünülüyor ise mecrûhların ahvâli dahi o sûretle düşünölmeli ve bu cihet bir namus ve vicdan meselesi olarak görölmelidir*⁵⁴. Bu kuralı ve faydayı ortak bir şekilde kabul etmek *merhamet ve insâniyyetin gereği* olduğunu ve herkesin bulunduğu yerde savaştaki yaralıların durumunun iyileştirilmesi hususunda bir şeyler düşünmesi gerektiğini ifade etmiştir. Orduların sağlık hizmetlerindeki eksikliği gidermek amacıyla kurulan Salib-i Ahmer şu an bu amacını gerçekleştirmekten uzak olmasına rağmen Salib-i Ahmer'in bütün yaralılara karşı aynı düşünceye sahip olup derhal yardımlarına koşması gerektiği bir kez daha vurgulamıştır. Ancak zamanla yukarıda anlatılan bütün bileşenler bir araya getirilirse yaralı askerlere yardım konusunda hayli ilerleme sağlanmış olacaktır. Doktor ayrıca herhangi bir devlet yaralıların bakım ve tedavisi konusunda üzerine düşen görevi yapmaz ya da eksik yapmaya başlarsa bu devlete bazı yaptırımlarda bulunulmasını talep etmiştir⁵⁵.

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı ordusunun sağlık hizmetlerinin daha sistemli bir hale getirilmesi için yeni müesseseler inşa edilmiştir. Savaşlardaki kayıpları azaltmak ve savaştan sonra gazilerin yaralarını hafifletmek amacıyla hem devlet hem de uluslararası yardım kuruluşları tarafından önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde savaşan devletlerin maruz kaldıkları insan kayıplarında bir düşüş yaşanmıştır. Ancak gelişmelere rağmen cephedeki askerlerin gerektiği gibi tedavi edilmeleri uzun yıllar istenilen seviyede olmamıştır. Yaralı ve hasta askerlerin tedavilerinin layıkıyla yerine getirilememesinin yanında bir başka önemli problem de cephedeki doktor, eczacı ve sıhhi personel eksikliğidir. Sağlık personelinin eksikliğinden dolayı askerlerin tedavileri aksamış ve bununla bağlantılı olarak yaralı askerlerin durumları gittikçe ağırlaşmıştır.

Osmanlı Devleti, Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer gibi uluslararası yardım kuruluşları bu eksikliği gidermek amacıyla yurt dışından hekim getirmek suretiyle cepheye yaşanan doktor sıkıntısını gidermeye çalışmışlardır. Ülkelerinden kalkıp Osmanlı ordusunda geçici bir süre istihdam edilen

⁵⁴ BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 16.

⁵⁵ *Hükümetlerden birinin mecrûhine muâvenet için hiçbir şey yapmadığı ve yahut yaptığı şeyin hiç mesâbesinde olduğu bedâhетен sabit olduktan sonra hükümet-i mezkûreden Salib-i Ahmer'in istirdâdı lazım gelmez mi?* BOA. Y. PRK. HR. 25/58, s. 18.

doktorlar evlerine dönünce cephede görüp yaşadıklarını kaleme alarak eserler meydana getirmişlerdir.⁵⁶ Bu eserlerden birisinin sahibi olan ve Norveç ordusunda görevli Doktor Hans Dae, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda tanık olduğu olayları çok canlı bir biçimde okuyuculara aktarmıştır. Her ne kadar kendisi *şedâid-i harbi tafsilât-ı müdhişesiyle tasvîre çalışmak bî-fâidedir zîrâ bu şedâidi hakkıyla tasvîre ne bir muharririn kalemi ne de bir ressamın fırçası kâfi değildir* diyerek yaşananları tam olarak anlatamadığını söylemişse de eserinde verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Cephede karşılaştığı olayları, askerleri, yolları, yaralıların durum ve nakilleri ile hastanelerdeki tedavi yöntemleri hakkında çok canlı bir manzara çizmiştir. Karşılaştığı problemleri eserinde paylaşarak bundan sonra çıkması muhtemel savaşlarda benzer sıkıntıların yaşanmaması için önerilerde bulunarak sözlerine son vermiştir.

⁵⁶ Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti adına faaliyette bulunan Avustralyalı Doktor Charles S. Ryan da bu yazarlardan birisidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde bulunmuş ve tanıklık ettiği olayları kitaplaştırmıştır. Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da 1877-78 (Rus-Türk Harbi)*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1962.

KAYNAKLAR

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

BOA, Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS.), 397/108 (19 S 1317/29 Haziran 1899).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. HR.), 25/58 (29 Z 1315/21 Mayıs 1898).

2. Araştırma Eserler ve Makaleler:

- Balcı 2013 Sezai Balcı, *Babiâli Tercüme Odası*, İstanbul, Libra Yayınları.
- Devellioğlu 2002 Ferit Devellioğlu *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dunant 1964 Jean Henry Dunant, *Solferino Hatırası*, Çev. Nermin Arpacıoğlu, Ankara, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
- Genelkurmay 1982 Genelkurmay Yayınları, *1897 Türk-Yunan Harbi*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Hülagü 1996 Metin Hülagü "Gazi Edhem Paşa (1844-1909)", *DİA*, c. 13, s. 449.
- Hülagü 2001 Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- İzgöer ve Tuğ 2013 Ahmet Zeki İzgöer, Tuğ Ramazan, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığ*, Ankara, Türk Kızılayı Yayınları.
- Akgün ve Uluğtekin 2000 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, Beyda Basımevi.
- Karal 2011 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c. 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Şahin 2014 Feyza Kurnaz Şahin, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Harp Mahullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Ankara Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ortaylı 2010 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Ölmez 2009 Adem Ölmez, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Epir Cephesinin Savaşın Sonucuna Etkileri", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 1, s. 81-86.

- Özbay 1976 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 1, İstanbul, Yörük Basımevi.
- Pakalın 1983 Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (3 cilt), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Ryan 1962 Charles S. Ryan, *Kızılai Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da 1877-78 (Türk-Türk Harbi)*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Serbestoğlu 2013 İbrahim Serbestoğlu, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Ecnebilerin Zararlarının Tazmîni Meselesi", *OTAM*, S. 34, s. 223-243.
- Sertoğlu 2011 Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, c. 6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şehsuvaroğlu vd. 1984 Bedi N. Şehsuvaroğlu, Erdemir Demirhan, Ayşegül Güreşsever Gönül Cantay, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitabevi Yayınları.

SUMMARY

All health services in the palace and on the front in the Ottoman Empire were carried out by officials called Hekimbaşı (Sultan's chief physician) for many years. All the medical institutions in the empire along with the palace doctors were under the command of these officials. On the front, mobile military hospitals were not in the Ottoman Army until the last periods. Some innovations were made in order to make the health services of the Ottoman army more regularly towards the end of the 18th century. The vehicles which were required to carry wounded soldiers had become widespread, caregivers were assigned to physicians and surgeons, however the number of physicians and surgeons had not been at the desired level. New institutions were constructed to modernize the army and to better carry out health services in the 19th century. Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne (The Imperial Medical School) was opened in order to meet the need of the physician of the army and together with the establishment of the Mekteb-i Tıbbiyye Nezareti (The Ministry of Medicine School) same year, a part of the duties under the responsibility of hekimbaşı were given to this office. The deficiency of medical personnel on the fronts had reappeared due to the long wars that had taken place in this century. We can see that international aid agencies also performed important works to find a solution to this situation, reduce the casualties in the wars, and relieve the veterans after the war. These health organizations had provided a significant improvement in the human casualties that fighting states suffered along with the first aid, treatment and transfer activities, both on the front and behind the front. The works had been hastened throughout the world to make health services more systemic as a result of these developments in the international arena. The Ottoman Empire did not remain unresponsive to these developments in the field of health. The works were carried out for the wounded soldiers to be treated on better conditions, however the results of these works took some time and the health services that would be performed to the soldiers when the army was on a campaign did not reach the desired level for a long time. In addition to not performing the treatment of wounded and sick soldiers properly due to the need of physicians experienced on the front, another important problem was the difficulty in finding pharmacists and sanitary personnel. Petitions, which were mentioning the lack of medical staff and this situation was hindering the treatment of soldiers, not all wounded soldiers were getting proper treatment and therefore the conditions of them were getting worse, were written to Istanbul from the hospitals in the regions where the war had taken place. A solution was attempted to be found to the deficiency of physicians by transferring the wounded soldiers who were in critical conditions to other health intuitions, by bringing and ensuring the treatment of those who were in a little better condition to the capital however, a permanent solution on this case could not achieved. Some of the wounded soldiers who had light injuries and could not get treatment on-site and on time, lost their lives during the transfer due to their conditions getting severe, some of them had to sustain rest of their lives as disabled.

Even though the Ottoman-Greek War which took place in 1897, had lasted a short time, the destruction that created on the front was immense, and great shortcomings occurred on the issue of first aid and treatment services done to injured, especially the lack of doctors and medical equipment arose once again. In an effort to resolve the issue of doctor shortage in the Ottoman-Greek War of 1897, doctors were brought from abroad either by the state or by the communities such as Salib-i Ahmer (the Red Cross) and Hilal-i Ahmer (the Red Crescent), which were supplying aid at an international level. In addition to bringing physicians to the front to treat wounded soldiers during the war, efforts were made to reduce casualties by establishing mobile hospitals. The doctors from abroad who were employed on the fronts on contract, returned to their countries when their duties came to an end. Doctor Hans Dae, who was one of these doctors, compiled the events that he saw and witnessed in a study as being differently than other doctors. Hans Dae, who was also serving in the Norwegian army at the same time, came to the Ottoman lands and when he returned back to his country, he wrote down the events that he had witnessed from beginning to end of the war in the paper called "*1897 senesi Devlet-i Aliyye ve Yunan Muhârebesi Hakkında Hâtrât ve Mülâhazât* (The Observations and Memoirs on the Ottoman-Greek War of 1897)". Doctor Hans who had opportunity to see different fronts by not staying in one area, narrated very vividly the events he witnessed to readers. Apart from describing what he saw in his paper, the doctor did not also refrain from giving advices to the Ottoman Empire and all the world states on the issue of the full-fledged establishment of a medical administration, the transfer and treatment of injured soldiers. The paper of Dr. Hans was translated by Bâb-ı Âli Nezâret-i Umûr-i Hariciye Tercüme Odası (the Translation Bureau of the Ministry of Foreign Affairs of Sublime Porte). This article aims to inform on the conditions of Ottoman and Greek soldiers, hospitals, roads, casualties and evacuation of casualties through the report in question, and therefore the background of the war.

